

V Malem Nerajcu je bil neki Anton Turk prav tako na glasu, da je italijanski zaupnik. 20. X. je partizan Tone Jelenc z enim tovarišem odšel tja, streljal nanj, ga lahko ranil, a zadel po nesreči tudi Fr. Kobetiča.

28. oktobra pa je osvobodilni pokret zlasti na področju Vinice in Starega trga zadel težak udarec. Tega dne so italijanski vojaki ubili znanega in splošno priljubljenega naprednega kmeta Franca Špeharja iz Gorice pri Sinjem vrhu, ki se je že vse preteklo desetletje kar najživahneje udeleževal vsega političnega življenja v Beli krajini. Da je bil izdan on, kakor tudi njegov tovariš Michael Mukavec, ki sta bila oba aktivista Osvobodilne fronte, dokazuje način njune aretacije in njune smrti. 27. oktobra sta prišla dva agenta javne varnosti v spremstvu treh vojakov in petih karabinjerjev ter ju aretirala, odvedla v župnišče in ju zaprla v tamkajšnji kleti. Drugo jutro jih je omenjena patrolja vodila proti Črnomlju. Ko so prišli na razpotje pri Sinjem vrhu, imenovano Razvaje, so Italijani vzeli orožje v roke in ju ustrelili. Da bi pred nadrejenimi in javnostjo prikrili ta zločin, so uradno poročali naprej, da je prišlo pri vasi Gorici do spopada s komunisti, potem pa zopet trdili, da sta jim aretiranca hotela pobegniti, ter da so tako ravnali samo po navodilih in ukazih višjega poveljstva.

Prav za konec oktobra je skupina pri Kozlovem zdencu pripravljala napad na otovski viadukt z namenom, da ga razstreli. Medtem pa je že prišlo povelje Glavnega poveljstva za združitev vseh belokranjskih partizanskih skupin in za pohod na Krško polje. 29. oktobra zjutraj so belokranjski partizani odšli na svojo usodno pot.

OPOMBE

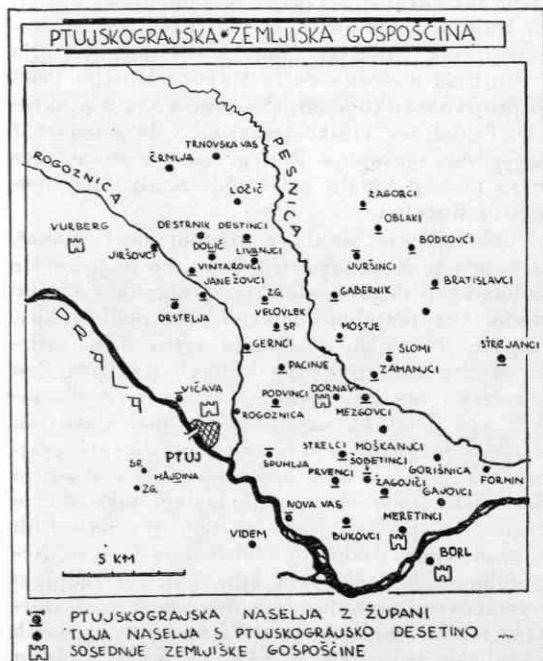
1. Romaničev zapis o dveh vozovih na cesti in motornem kolesu, ki da je privzelo med napadom, je treba popraviti toliko, da je bil na cesti samo voz, s katerim se je patrolja pripeljala, pripeljal pa je le omenjeni mali tovorni avto, ki pa je bil verjetno na treh kolesih, kot jih je italijanska vojska mnogo uporabljala, in je od tod najbrže nastala zamenjava z motornim kolesom s prikolico, kar po desetih letih, ko je bilo poročilo zapisano, niti ni čudno. — Popraviti je treba tudi Koširjevo zamenjavo Jermána Poldeta s Korelcem. — V poročilu SP z dne 15. septembra 1941, objavljenem v ponatisu l. 1951 oziroma v zadevnem komentarju šte. 148, na str. 301, treba popraviti imena italijanskih vojakov. — Popraviti je treba tudi napačni datum 7. IX. v pravilni 6. IX. v članku »Začetek junaških dni Bele krajine«, SP šte. 170, 22. VII. 1951. — 2. Zanini — tenente Livio Zanini. V noči 2. septembra 1941 ob 23,15 je bila patrolja, ki je nadzorovala progo med Radohovo vasio in Sentvidom pri Stični, ter so jo sestavljali tenente Livio Zanini in pešaka Giovanni Mattioli ter Ranieri Zogno, napadena iz neposredne bližine. Zanini je bil zaboden z bajonetom »kot jih je imela bivša jugoslovanska vojska«, Mattioli pa ustreljen. Oba sta podlegla ranam. Zogno je pobegnil in alarimiral posadko v Radohovi vasi. Zaradi tega napada so Italijani v Radohovi vasi in okolici zaprli mnogo ljudi, ne da bi mogli izslediti krivce.

PTUJSKI GRAD IN NJEGOVA OKOLICA V NOVEM VEKU

Vsak kraj živi določeno skupno življenje z drugimi kraji in z okolico. V tem sožitju raste posamezni kraj s širšo ali višjo organizirano dejavnostjo v središče svojega okoliša. Za središčno vlogo sedanjega kraja so pomembni priroda s surovinami, prometna lega, kulturni zavodi ter tehnika proizvodnje. V preteklosti z naturalnim gospodarstvom v zgodnji fevdalni dobi pa je zlasti obrambna lega razvila za središča okolij najprej gradove, nato pa zraven gradov mesta, ki so postala s kapitalizmom neporečna središča krajin.

Grad v sestavu svojega okolja predstavlja kot organizacijska celica pomembno stopnjo v razvoju fevdalne družbe. V fevdalnem družbenem redu, ki je podrejal podložniku osebno, gospodarsko in politično fevdalca, je bil grad tudi gospodarsko središče svoje okolice, dokler ga niso s tega, pokrajino vsestransko obvladujočega položaja izpodrinila mesta z denarnim gospodarstvom. Mesta so na temelju obrtniških, prometnih in trgovskih privilegijev omejila središčno pokrajinsko vlogo gradov na njihovo upravno in sodnopolitično dejavnost kot središča zemljiške gosposčine. Kako je grad doigral svojo središčno pokrajinsko vlogo v novem veku, kako je v tem času vezal zlasti s tlako in naturalnimi dajatvami okolico nase ter bil njeno središče, poskušamo v naslednjih vrsticah nakazati s primerom gornjega grada v Ptuj¹.

Srednjeveški grad v Ptujju je bil sedež upravitelja² salzburške zemljiške posesti, ki je segala od Hajdine do Središča. Z upravno razdelitvijo

Skica ptujskograjske zemljiške gosposčine

salzburške zemljiške posesti na posamezne zemljiške gospoščine, kot so bile Borl, Dornava, Ormož, Središče, Vurberg itd., pa je postal ptujski grad tudi sedež za upravo precej sklenjenega ozemlja, ki ga je neposredno upravljala salzburška cerkev s ptujskega gradu, tako da se je pokrajinski pojem ptujske zemljiške gospoščine že v visokem srednjem veku ustalil za pokrajino severno, vzhodno in jugovzhodno od Ptuja s kakimi 30 vasmi (oziroma uradi) med Dravo, Črnoljo, Bratislavci, Slomi in Bukovci³. V vsem srednjem veku so ptujski graščaki brezuspešno poskušali, da vključijo ptujsko mesto v sestav svoje zemljiške gospoščine in n. pr. s sodstvom nad meščanskimi obrtniki, s podpiranjem obrti v ptujskih predmestjih, z mitnino, carino ali sejmino zavrejo vedno tesnejše gospodarsko sodelovanje mesta z okolico.

Ko so Habsburžani 1511 nasledili salzburške škofe v posesti ptujskega gradu, so ga oddajali v zakup posameznim fevdalcem, dokler ga niso pridobili zagrebški jezuiti, ki so ga 1656 prodali grofu Valterju Leslieju, cesarskemu maršalu in poveljujočemu generalu v Vojni krajini. Z Leslieji je dobil grad Ptuj za več kot 150 let stalne rodbinske posestnike, ki so meje svoje zemljiške gospoščine ohranili trajne. Pravni temelj za posestno ustaljenost je postavil že Valter Leslie 1663 z ustanovitvijo ptujsko-grajskega (enotnega s češkimi) fidejkomisa, to je dednega in neprodajnega posestva s posestniki, ki so samo njegovi užitniki. Manjše pridobitve (nakup podložnika v Jiršovcih, pridobitev kmetij v Bukovcih in Novi vasi 1658; podedovanje vinograda na Korčakovem vrhu nad Zavrčem 1673; nakup njiv in travnikov od mesta Ptuja v Rogoznici 1676; Gregoričeve kmetije v Svetincih, vasi Trnovci in Ločič ter gornine v Ločiču in zamenjava posesti na Hajdini za posestva v Novi vasi 1684 ali nakup vinske trošarine znotraj mestnega obzidja v Ptujem od meščana Petra Martina Kurtija 1690) so ptujskograjsko zemljiško posest samo zaokrožile. Pridobitev vinske trošarine v Rogatcu 1677 pa je bila zvezana s Ptujem samo začasno, ker so jo Leslieji kmalu priključili zemljiški gospoščini v Rogatcu.

Podložnike je vezala z gradom zlasti tlaka⁴, ki je še v poznem srednjem veku, ko so jo začele nadomeščati denarne dajatve, postavila v službo gradu vso potrebno delovno silo podložnikov. Poljska, travniška, gozdna in vrtna dela, vzdrževanje in zidanje grajskih stavb ter vožnje so v začetku novega veka ustvarjale iz podložniških vasi delavska naselja, ki so pod vodstvom županov in grajskih stražarjev oskrbovala grajsko zemljo ter vse grajske potrebe v časovno skoro isti izmeri kot svoje lastne, tako da je gospoščina predstavljala enotno, po navodilih iz gradu upravljano in obdelovano posest. Nesposobnost gospoščinskih uprav, da se znajdejo v zmagovito napredujočem denarnem gospodarstvu, turški vpadi in kmetski upori so v svojih posledicah pripeljali v XVI. in XVII. stoletju do popolnega obubožanja prebivalstva v ravnem Pomurju in Podravju⁵ in v zvezi s tem do

nujnosti, da se na novo uredijo obveznosti tlake med vasmi ter gradom. Nove obveznosti so dotedanjo, največ nedoločeno in samo po potrebah gradu narekovano tlako izpremenile v časovno in denarno določeno — razen pri popravilih grajskih stavb — ter dokončno priznale podložniškim posestvom kupnopravni značaj.

Za primer take nove ureditve tlake naj služi pogodba, ki jo je sklenila 1. I. 1698 vas Zagojiči s ptujskim graščakom Jakobom Ernestom Lesliejem; pri tem sta zastopala Zagojiče ptujski mestni sodnik Mihael Mathen in član notranjega ptujskega sveta Franc Stauber, kar določno kaže na skupnost interesov ptujskega mesta s ptujskograjskimi podložniki. Po tej pogodbi, ki je samo ena od istočasnih za novo ureditev tlake, plača vsak podložnik kupno pravo v celoti v gotovini v teku leta proti pobotnici ter plačuje od vsakega posestva 8 goldinarjev letne robotnine, ki se poravna v dveh obrokih: prvi za kres in drugi za novo leto. Da podložniki robotnino poravnajo, skrbijo župan Marko Rižner ter njegova soseda Jakob Hrovat in Gregor Firbas; da pa je plačilo robotnine zemljiški gospoščini v redu, nadzoruje župana ali njegova pomočnika cela vas. Zagojiči so dolžni, da skupaj s sosednimi vasmi (Sabotinci, Prvenci, Strelici, Strejanci, Slomi in Zamanjci) opravijo vsa potrebna dela pri senu in otavi na velikih grajskih travnikih v Kaniži, pri spravi domače ritne desetine, skrbijo za trebljenje, čiščenje, razširjenje in obnavljanje jarkov okrog Skofičevega gozda ter pozimi lomijo, sekajo in odvažajo led na Dravi v grad. Pri velikem lovu tostran Pesnice postavi vsako posestvo gonjača, kadar je potrebno, ali pa pošlje za nadomestilo sposobnega namestnika. Kadar gospoščina napove, poseka vsak podložnik v grajskem gozdu letno en seženj drv, jih prepelje v grad in tam v redu razcepi. Ker daje ptujski grad ptujskim kapucinom brezplačno les za njihove potrebe, opravi vas na dan, ki ga napove gospoščina, dve vožnji kapucinom darovanega lesu, da jo bo bog v njenih kupnih pravicah bolj blagoslovil. Če pa uniči požar ali kaka druga nesreča katero koli gospoščinsko stavbo, morajo Zagojiči v sorazmerju z drugimi vasmi sodelovati v vozno in ročno tlako, dokler ni stavba postavljena.

Po teh pogodbah se je tlaka razdelila v zmanjšano tradicionalno ročno in vozno tlako ter v povečane dajatve v denarju, ki so tlako nadomestile. Ročna in vozna tlaka je stike gradu in vasi ohranjevala, nadomestila za tlako v denarju pa je stike gradu in vasi sprostito, a poživilo stike vasi z mestom Ptujem, kjer je podložnik — razen na vaških sejmih — svoje pridelke za denar prodajal. Z izpreminjanjem delovne tlake v denarno je padala pomembnost gradu kot središča okolja ter se stopnjevala središča pokrajinska vloga mesta Ptuja.

Z novo ureditvijo tlake med ptujskograjsko gospoščino in podložniškimi vasmi na koncu XVII. stoletja je nastalo za čas približno 100 let med gradom in vasmi naslednje razmerje v tlaki:

Grnci so bili obvezani s 1050 dni tlake v vrednosti 175 forintov.

Janežovci, Jiršovci in Viterovci so skupaj obdelovali vinograd v Gomili, opravljali zanj potrebne vožnje ter vozili od Desternika desetino na ptujski grad. Za veliki lov je vsak podložnik poslal po enega gonjača ter sodeloval z vozno in ročno tlako pri popravilih grajskih stavb. Poleg tega so z izjemo županov posekali, zvozili v grad in razcepili Janežovci 10, Jiršovci 9 in Viterovci 8 sežnjev drv.

Dolič je služil delovno tlako s sli in povtkami.

Destinci so opravili tlako z 12 vožnjami v Gradec in z enim gonjačem od vsakega posestva za veliki lov.

Livanjci so podobno tlačani z 10 vožnjami v Gradec in gonjači za veliki lov.

Zgornji Velovlek je bil obvezan s 1466 delovnimi dnevi v vrednosti 244 forintov in 20 krajcarjev ter posebej posestvo, ki bi moralo v gradu čistiti in podmivati zelje, namesto tega še s 6 forinti in 56 krajcarji.

Spodnji Velovlek je čistil, ograjeval, kosil, sušil ter sploh opravljal travnik Župnik, dajal 14 voženj v Gradec ter posekal, zvozil v grad in tam razcepil 13 sežnjev drv.

Pacinje so skupaj s Spodnjim Velovlekom opravljale travnik Župnik, dajale gonjače za veliki lov ter posekale, zvozile v grad in razcepile 14 sežnjev drv.

Podvinci so bili zadolženi z 885 delovnimi dnevi tlake v vrednosti 147 forintov in 30 krajcarjev.

Mezgovci so opravljali 20 letnih voženj v Gradec, obdelovali vinograd na Mestnem vrhu in skrbeli za vse zanj potrebne vožnje; sodelovali so pri popravilu grajskih poslopij ter posekali, zvozili v grad in razcepili 23 sežnjev drv.

Prvenci, Strelci, Sabotinci, Zagojiči, Slomi, Zamanjci ter Strojanci pa so, kot je bilo že nakazano, skrbeli za travnika Stražino in Kaniža ter za vožnje domače žitne desetine, pripravljali led na Dravi in ga vozili v grad; oskrbovali so jarke okoli Škofičevega gozda, dajali gonjače za veliki lov in sodelovali z ročno in vozno tlako pri popraviljanju grajskih stavb.

Bukovci so podobno sekali led na Dravi in ga vozili v grad, skrbeli za ograjo rogozniškega gozda, vozili domačo žitno desetino, sodelovali pri popravilu grajskih stavb, obdelovali vinograda v Zavrču, luterski travnik pri St. Ožboltu in stražinski travnik.

Nova vas je opravljala isto tlako kot Bukovci, samo v manjši časovni izmeri, ker je bila in je manjša.

Spuhla je skupaj z Bukovci in Novo vasjo skrbela za red pri jarkih v rogozniškem gozdu in za ograjo okoli njega, sekala na Dravi led in ga vozila v grad, popravljala grajske stavbe, dajala gonjače za veliki lov, opravljala spuhelj-

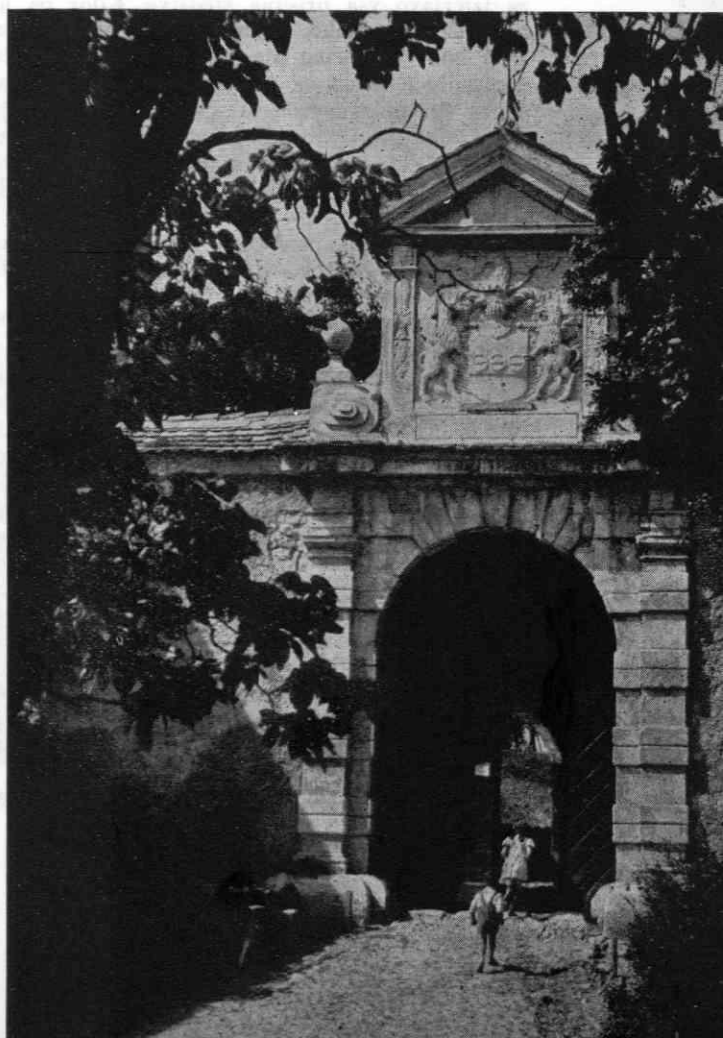
ski travnik ter posekala, zvozila v grad in razcepila 9 sežnjev drv.

Mostje, Gabernik, Juršinci, Oblaki, Zagorci, Bodkovci in Bratislavci so sodelovali pri popravilih grajskih stavb, dajali gonjače za veliki lov, posekali, spravili v grad in razcepili 88 sežnjev drv, opravljali vsa dela na travniku v Gaberniku ter v šentlovrenskem vinogradu, česar pa so bili oproščeni Bratislavci in Zagorci, ki so morali namesto tega zvoziti mošt v grad.

Drstelja je bila dolžna opravljati delovno tlako 1092 dni v vrednosti 198 forintov in Vičava 1248 dni v vrednosti 208 forintov.

Vasi, ki nimajo bliže določenih del za tlako (Grnci, Zgornji Velovlek, Podvinci, Drstelja in Vivača), kažejo še na izročilo nekdanje nedoločene tlake, ki je po novih uredbah že točno določena s številom delovnih dni, ko morajo biti vasi na razpolago za tekoče grajske potrebe.

Na koncu XVII. stoletja je na novo urejena tlaka ptujskograjski gosposčini zagotovila delovno silo za ptujskograjski kmetijski obrat, ki je z novo ureditvijo tlake dobil že močno značaj osebnega gospodarskega podjetja v rokah grajskega fevdalca. Denarne dajatve namesto prejšnje tlake pa so služile predvsem za javne potrebe in so jih podložniki krili iz dohodkov od pridelkov, ki so jih prodali na podeželskih sejmih in v mestu Ptuj. Zveza med gradom in vasjo je tako podana v osebnih graščakovih interesih, zveza med mestom in vasjo pa v javnih potrebah.

Portal notranjega dvorišča

Vendar tako urejena tlaka ni mogla trajno zadovoljiti kmetov in zaradi tega je prišlo v zvezi s terezijansko dvorno uredbo 1. decembra 1756 in s patentom o tlaki 5. decembra 1778 na prehodu XVIII. v XIX. stoletje do novih pogodb vasi z zemljiško gosposčino. Za primer nove ureditve tlake podajamo vsebino pogodbe, ki sta jo sklenila 1. maja 1801 ptujskograjski knez Ivan Karl Dietrichstein in občina Podvinci; prvega sta zastopala fidej komisni skrbnik dr. Ignacij Fuchs in sodnijsko postavljeni skrbnik Lesliejevih dedičev dr. Ivan Jäger, drugo pa za nepismene občinske predstavnike Antona Kuharja, Jožefa Čeha in Blaža Granduška Anton Ivan Kirchenschlager ter organist in učitelj v Juršincih Jožef Štuhec. Potem ko sta že imenovani terezijanski odločbi načelno znižali posameznemu podložniku ročno in vozno tlako na tri dni v tednu ali na 156 dni v letu, je nova pogodba o tlaki med gosposčino Ptujem in občino Podvinci določila, da plačuje vsak podvinski posestnik za naprej letno 8 goldinarjev⁶ v dveh rokih (za kres in za novo leto) in se zraven tega še obveže za 40 dni tlake na leto in sicer: 3 dni za rez v vinogradu, 3 dni za prvo in 3 dni za drugo kop vinograda ter za eno ali drugo še 3 dni, 2 dni za vezanje trt, 3 dni za trgatve, 2 dni za trebljenje travnikov, 2 dni za košnjo sena in otave, 6 dni za spravilo sena in otave, 6 dni za žetev žita ter 3 dni za ograjevanje zemljišč na grajskih pristavah proti divjačini. Čas tlake napoveduje gosposčina. Če bi kdo od Podvinčanov ne plačal sklenjene denarne dajatve, ima gosposčina pravico, da uporabi za izterjavo vsa prisilna sredstva. Kdor pa ne bi prišel na tlako, mora poslati namestnika, sicer ima gosposčina pravico, da najame za nadomestilo delavca na stroške manjkajočega tlačana. Pri delovnem času za tlako se ravna po krajinskih navadah, tako da delajo od 7. ali 8. ure zjutraj pa do sončnega zahoda in pošljejo na tlako ljudi, ki so za delo sposobni.

Zastopniki Podvinca so se na koncu zavarovali proti trajnosti nove pogodbe za primer, da bi cesar kaj ukrenil v dobro podložnikov, s čimer bi nova pogodba postala neveljavna. Od obeh izvodov nove pogodbe je ostal eden pri gosposčini na ptujskem gradu, drugega pa je prejelo okrožje v Mariboru kot višji predstavnik prosvetljenske državne oblasti.

Z zmanjšanjem ročne tlake na 40 dni v letu, z izpremembo večjega dela tlake v denarne dajatve ter z odpravo vsake časovno nedoločene tlake je gospodarska enotnost zemljiške gosposčine in podložniških vasi v veliki meri prenehala ter je ptujski grad iz nekdanjega središča enotnega gospodarskega obrata, ki so mu podložniške vasi morale prispevati delovno silo, postal za podložnike v prvi vrsti sedež oblasti, njihov neposredni naborni urad ter sodnja. Nesporno pokrajinsko in gospodarsko središče ptujskograjske gosposčine pa je postalo mesto Ptuj kot prometna postaja na merkantilistični cesti s Koroškega in Maribora v Varaždin ter v Podra-

vino. Vprav v tako imenovani hrvaški cesti imamo nazorni primer, kako nova javna prometna sredstva odpravljajo razvojno zaostalo vozno tlako gosposčini, ki postane sedaj v prometu na novi cesti eno od močnih, vendar nepriviligiranih gospodarstev.

V zvezi z izpremenjenim razmerjem med gradom in podložniško vasjo, ki je ostalo v bistvu do zemljiške odveze 1848, je prenehala tudi posebna vloga županov kot zastopnikov gradu na vasi in s tem tudi njihov posebni zemljiški užitek. Ptujskograjsko poročilo 28. februarja 1807 pravi, da so po »stari štajerski ustavi« imeli župani za svoje poslovanje brezplačno nekatera posestva, tako imenovane župe. Grof Leopold Leslie je 1787 župe predal županom v dedno last ter si pridržal pravico, da jih kupi nazaj. Tej pravici pa se je 1797 zadnji Leslie, Anton, odrekel, da tako prepreči spore, ki bi mogli iz pridržane pravice nastati; v času splošnih kmetijskih zahtev po zemljiški odvezi so župani tudi terjali, da postane zemlja, ki so jo imeli v užitku za svojo službo gradu, njihova trajna last. Kupci žup in tako zadnji neposredni predstavniki zgodovinskih županov ali predstavnikov zemljiške gosposčine v podložniški vasi so bili: Lovro Janžekovič v Gaberniku, Mate Toplak v Podvincih, Lovro Kovačič v Juršincih, Andrej Pičko v Novi vasi, Anton Šegula v Zamanjih, Jakob Zelenik v Destincih, Mate Toplak v Winterovcih, Ivan Kostanjevec v Bukovcih, Florjan Gregorec v Jirševcih, Urban Radšel v Janežovcih, Andrej Šešerko v Doliču, Jernej Arnuš v Zgornjem Velovleku, Mate Žuraj v Bodkovcih, Martin Janžekovič v Bratislavcih in Andrej Slana v Mezgovcih. Z novo ureditvijo tlake je prenehal biti župan njen napovedovalec ter je njegovo nekdanje delo prevzel grajski sel. Pač pa je župan ostal do 1848 napovedovalec za oddajo desetine ter je postal tudi njen prevoznik. Tako je prejemal župan v Mezgovcih 8 mernikov prosa in 2 kodelji prediva, župan v Novi vasi pa 4 mernike prosa in 1 kodeljo prediva za napovedovanje oddaje in organizacijo prevoza ptujskograjske desetine pri dornavskih in muretinskih podložnikih v vaseh Dornava, Mezgovci, Moškanjci, Gorišnica, Formin, Gajovci, Muretinci, Kamenščak in Spuhlja, kar je znašalo približno deseti del vse oddane desetine.

Kakor je razpolagala zemljiška gosposčina za oskrbovanje lastnega gospodarskega obrata s tlako podložnikov, podobno so skrbele za javne, kameralne potrebe ter za potrebe gosposčinskih uslužbencev prvotne dajatve v naravi, ki so se pa že v srednjem, predvsem pa v novem veku večinoma izpremenile v denarne, tako da je z njimi imel grad vlogo urada in mnogo manj središča gospodarske enote. Po ptujskograjskem izročilu se je prva izpremenila v denarno dajatev gornina, tako da je v XVIII. stoletju prejemal ptujski grad vinsko zemljiško dajatev samo še v vaseh Janežovci (35 veder po 25 maseljcev), Jiršovci (16), Svetinci (98) in Pacinje (29) v skupni izmeri 178 veder ali 11 četrtrinjekov, 1 vedra in 10 maseljcev; poleg tega je dobival

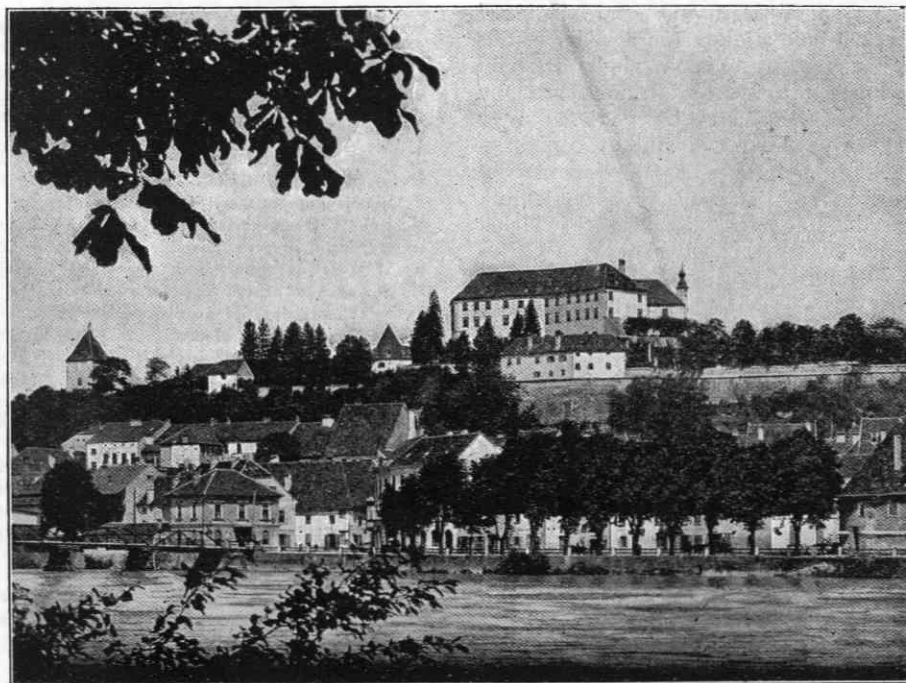
drugje še vinsko desetino v izmeri 23 četrtnikov, 1 vedra, 55 maseljcev in 40 četrto.

Večje so bile zemljiške dajatve, ki so znašale v celoti 679 mernikov (brez vrha) pšenice, 31 mernikov rži in 2188 mernikov ovs; vendar so vasi Svetinci, Trnovci, Ločič, Strelci, Strojanci in Vičava namesto žitnih dajatev v naravi plačevale v denarju. Prosa ali ajde je prejemal grad v naravi 148 (zvrhanih) mernikov; prediva pa 23 funtov. Pomembnejša tudi ni bila žitna desetina v naravi, ki so jo oddajali podložniki v stavah in snopih, tako da je bila združena tudi z desetino slame. Znašala je v zrnju na leto povprečno 100 mernikov pšenice, 223 mernikov rži in 95 mernikov ovs. Če upoštevamo takoj na tem mestu še gosjo desetino z letnimi 13 gosmi, dobimo celoletne žitne dohodke gradu v 779 mernikih pšenice, 254 mernikih rži, 2281 mernikih prosa ali ajde, h katerim je treba prišteti še pridelek na gosposčinskih poljih v izmeri 250–300 mernikih žita, tako da je bil grad s svojimi žitnimi dohodki nesporno prvi in odločilni pridobitnik v svojem okolju in je tako v veliki meri tudi določal žitne cene v mestu Ptuj. V manjši meri mu je bilo mogoče varovati osrednji pridobitniški položaj pri vinu, kjer sta se nad njega povzpeli gosposčini dominikanskega in minoritskega samostana z vinskimi dohodki iz Haloz. Pač pa je bil ptujski grad zopet vodilen kot prvi živinorejec svojega okolja, ko je navadno redil v grajskih hlevih nad 100 glav goveje živine.

Gozdnogospodarsko je bila ptujskograjska gosposčina brez pomena in se je iz svojih gozdov komaj preskrbovala s kurivom. Za razliko od

drugih naših pokrajin je postala na vzhodnem Dravskem polju z gozdom pokrita zemlja že do ureditve urbarja, ki ga je potrdil Ferdinand II., 1. marca 1622 sestavni del kmetskih posestev ter se je kot soseska ohranilo samo hrastje pri Jiršovcih; v njem so pasli Jiršovčanje domače svinje brezplačno, medtem ko so drugi podložniki plačevali za svinjsko pašo po 4 krajcarje od velike in po 2 krajcarja od srednje svinje ter je bila za vse brezplačna samo paša prascev.

V obširnih poročilih ptujskograjskih najemnikov iz 1807 pograšamo vsako navedbo n. pr. detelje, koruze ali krompirja, pač pa beremo o malenkostni in zaostali živinoreji podložnikov in o slabi kakovosti živine⁷ ter o pomanjkanju vsakega sadjarstva. Manjkajo torej gospodarske dejavnosti, za katere podložniki niso bili obvezani k naturalnim ali denarnim dajatvam v grad. Zaradi tega je utemeljena sodba o zaostalosti gospodarstva na ptujskem gradu, ki tudi drugače ni znan po kakih fiziokratskih prijemih, kot so bili na prehodu od XVIII. v XIX. stoletje na gradovih pogosti. Leslieji in za njimi Dietrichsteini so dajali grad in gosposčino v najem in najemniki so jo gospodarsko uporabljali za podlago vinske in žitne trgovine celega ptujskega zaledja, ki ga pa gospodarsko niso razvijali. Podoba tega enostranskega gospodarstva je predstavljal v začetku XIX. stoletja vprav ptujski grad sam, ki je bil po smrti zadnjega Leslieja 2. februarja 1802 cenjen samo na 3920 forintov; razen ogledala v eni sobi ter nekaterih rodbinskih slik v eni dvorani je bil brez opreme, brez zimskih oken, in žitnica je bila okužena z belim žitnim črvom, tako da je bila

Ptujski grad

nesposobna za vskladičenje žita nad eno leto. Ptujski grad je pač zbiral in prevzemal dajatve, ki so jih bili podložniki dolžni dajati svoji zemljiški gosposčini, ter jih je trgovsko uporabljal; ker pa je s tem svoje naloge do javnosti izčrpal ter ni razvojno niti najmanj vplival na podložniške vasi, je moral postati samo še uradno in sodnijsko središče za svoje podložnike in je bila zemljiška odveza podložniških vasi od gradu neodločljiva potreba časa in dejanskih zastarelih razmer.

Da more vplivati kot kmetijski velepridobitnik na trgovsko življenje Ptuja in tako sodelovati v naraščajoči središčni pomembnosti mesta za svojo okolico, je ptujskograjska gosposčina že v srednjem veku pridobila mitnino v mestu Ptuj ter jo pobirala pri dravskem mostu. 1802 pa je okrožni urad v Mariboru odločil, da se mora ptujška mitnica in z njo pobiranje mitnine prestaviti od mosta k ogrskim ali slaniškim vratom na Radgonsko cesto. Ker je ptujski grad prispeval les za popravilo mostov samo na Radgonski cesti, kjer so mostove popravljali ptujskograjski podložniki, ne pa tudi na drugih cestah, je mariborsko okrožje prepovedalo mitnino na vseh drugih dohodih v mesto in s tem osvobodilo Ptuj od bistvenih vplivov, ki jih je dotodaj mogel ptujski grad izvajati na osrednji prometni položaj Ptuja, ko je z mitnino nadzoroval dovoze po Radgonski, današnji Ljutomerški cesti, ne pa tudi po drugih. Vendar je mogel ptujski grad varovati svoje vinskotrgovske koristi proti ptujskemu mestu in tega zastopavljati z vinsko trošarino, ki je bilo po izumrtju Lesliejev cenjena letno na 6746 forintov, torej enkrat več kot stavba ptujskega gradu! Še pomembnejši kot razpečevalec žita je bil ptujski grad kot izvoznik vina. V kleti pod žitnico je imel prostora za 1200 polovnjakov (po 5 veder = 288 litrov), od koder je nastopal v vinski trgovini kot prvi tekmeč ptujskim meščanom, posebno z nakupovanjem vina od svojih podložnikov v Slovenskih goricah. Vrsta najemnikov ptujskega gradu je znala ptujsko vinsko trgovino osredotočiti v svojih rokah, tako da je bil najemnik ptujskega gradu tudi izvoznik za vinski pridelek ptujskih meščanov ter prvi vinski trgovec v Ptuj, ki je s 30 konji v grajskih hlevih tudi sam oskrboval prevoz vina v Gradec in na Koroško. S trgovanjem ptujskih grajskih najemnikov se je ptujski grad uvrstil med ptujske trgovske hiše kot prvi ptujski trgovec z deželnimi pridelki; fevdalni grad nad Ptujem je postal trgovska hiša v Ptuj.

Že na koncu XVII. stoletja se omenja grajska opekarna, ki je žgala opeko predvsem za meščane in za grajske potrebe same, medtem ko je vplivala na podložniške stavbe samo z oskrbovanjem opeke za obokanje vinskih kleti.

Graščak na ptujskem gradu ni videl potreb podložnikov, ne šolskih nujnosti novega časa in ne gospodarskih možnosti, ki so izvirale iz novih gospodarskih panog od sadjarstva do živinoreje ter koruze, krompirja in tikve. Glasovi prosvetljenstva niso našli odmeva na ptujskem gradu,

ki je osivel kot utrdba tradicionalnih gospodarskih koristi njegovih posestnikov, zaprtih glasovom in potrebam podložnikom, v zmagovitem prodiranju denarnega gospodarstva. Z opravljanjem svojih uradnih nalog je postal zbiratelj naturalnih in denarnih dajatev podložnikov, iniciativa pa je pri pomanjkanju odgovornosti do celotnosti prešla na okrožje in deloma tudi na glasnike podložniške miselnosti, ki sta jo v začetku XIX. stoletja na ptujskem področju pač najbolje predstavljala naprednejši Štefan Modrišnjak in konservativni Leopold Volkmer. Potem ko je denarno gospodarstvo v liberalizmu prešlo središčno vlogo ptujskega gradu za podložniško okolico in ga s trgovino uvrstilo v njegovo novo središče, v mesto Ptuj, pa tudi mesto Ptuj ni znalo pri svoji razredni meščanski osamljenosti opravljati nalog pokrajinskega središča, ki so jih zaradi tega morali prevzemati v veliki meri podeželski rodoljubi od Antona Krempla do Božidarja Raiča.

Revolucija 1848 je vodila do odprave podložništva in zemljiških gosposčin ter do novih upravnih, finančnih in sodnijskih organizacij v okrajnih glavarstvih, okrajnih sodiščih in avtonomnih mestih. S tem je bil ptujski grad vključen kot kmetijsko veleposestvo v občino ptujske mestne okolice, ptujskograjsko zemljiško gosposčino pa sta nasledila ptujsko okrajno glavarstvo in okrajno sodišče. S koncem fevdalne družbe s koncem zemljiške gosposčine je bila središčna vloga ptujskega gradu v njegovem okolju doigrana.

Franjo Baš

OPOMBE

1. Po izumrtju Lesliejev je podedovala ptujskograjsko fidejkomisno gosposčino rodbina knezov Dietrichsteinov, alodialni del pa je obdržala Lesliejeva vdova. Zaradi spornega značaja velikih delov fidejkomisne kot alodialne zapuščine se je začela dolgoletna zapuščinska pravda. V dokaz o upravičenosti zahtev sta obe stranki zbrali obsežno gradivo, ki ga večinoma hrani kulturnozgodovinski oddelek Mestnega muzeja v Ptuj. Iz njega črpam gradivo za nadaljnja izvajanja, zlasti iz Beschreibung der Fidei Comiss Herrschaft Ober Pettau. 19. fol. in XXIV prilog; nadalje iz ptujskega prepisa Povodnove ptujske meščanske knjige ter iz spisov o minoritskem samostanu v Ptuj (zapuščina M. Slekovca v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru). Za pomoč pri uporabi gradiva se zahvaljujem tt. ravn. Fr. Gumilarju in upr. A. Lahu. — 2. Prim. Pirchegger H., Die Herren von Pettau. Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark. XLII. 1951, 3-56. — 3. Pirchegger H., Geschichte der Stadt und Herrschaft Pettau im Mittelalter. Izvestje gimnazije v Ptuj za 1904, 11 ss. — 4. Prim. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. I. 1959, 7 ss. — 5. Prim. Mell A., Beiträge zur Geschichte der Unterthanenwesens in Steiermark. II. Die Natural- und Geldabgaben der Unterthanen. MhVStmk XLI, 140. — 6. Prim. P. Santonino, Reisetagebücher 1485-1487 (R. Egger). 1947, 148. — 7. Za primer cen navajam: 1 dan kmetskega dela 10 krajcarjev; 1 mernik pšenice 3 for.; 1 mernik rži 2 for.; 1 mernik ovs 1 for.; zajec 31 kr.; divja gos 34 kr.; velika raca 18 kr.; odrasli golob 6 kr. — 8. V drugem desetletju XIX. stoletja je štela ptujskogorska gosposčina 6269 prebivalcev v 1626 hišah, ki so redile na več kot 3146 oralih travnikov, več kot 2851 oralih pašnikov in na več kot 3146 oralih njiv samo 571 konj, 526 volov in 1717 krav (Schmutz C., Historisch Topographisches Lexicon der Steiermark, III. 1822, 135.).